

УДК 347.921 347.937 347.956

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ**Петренко В.С.**Національний університет «Одеська юридична академія»,
Київський районний суд міста Одеси

Стаття присвячена визначенню актуальних способів зловживання процесуальними правами у цивільному процесі та пошуку дієвих механізмів підвищення ефективності цивільного процесу шляхом протидії зловживанню процесуальними правами.

Ключові слова: процесуальні права, зловживання процесуальними правами, цивільний процес.

Актуальність теми. Проблема зловживання сторонами цивільних справ своїми процесуальними правами залишається актуальною протягом багатьох років. В основі цієї проблеми лежать різні підстави, основними з яких залишається чинне законодавство, що створює широкі можливості для зловживань, і низький рівень правової культури суспільства.

Зловживання процесуальними правами займає окреме місце й серед причин порушення процесуальних строків розгляду цивільних справ.

В якості одного з різновидів зловживання процесуальними правами виділяють оскарження ухвал суду першої інстанції, що відповідно до положень ч. 1 ст. 293 ЦПК України не можуть бути оскаржені. До таких ухвал відносяться ухвали, що спору по суті не вирішують, а спрямовані лише на вирішення поточних питань судового процесу (відкриття провадження у справі, забезпечення доказів, призначення експертизи тощо). Їх постановлення саме по собі прав та інтересів сторін та інших учасників процесу не порушує, тому що зацікавлена особа в будь-якому випадку має право на оскарження остаточного рішення у справі, яке і вирішує спір по суті.

Останнім часом набула істотного поширення практика повторного та неодноразового оскарження ухвал, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку окремо від судового рішення, щодо яких ч. 3 ст. 293 ЦПК України не передбачена можливість передання до апеляційного суду копій матеріалів, необхідних для розгляду скарги.

Так, відповідач не позбавлений процесуальної можливості нескінченно оскаржувати ухвалу суду першої інстанції про відкриття провадження у справі, посилаючись на недотримання правил підсудності. Дії суду першої інстанції у разі надходження апеляційної скарги на таку ухвалу чітко регламентовані ЦПК, суд першої інстанції зобов'язаний направити апеляційну скаргу разом з матеріалами справи до апеляційної інстанції незалежно від того, чи оскаржувалася ця ухвала раніше.

Після перевірки такої ухвали в апеляційній інстанції та повернення справи для продовження розгляду у разі залишення її без змін, відповідачем знову подається тотожна апеляційна скарга та справа надсилається апеляційному суду.

На практиці такі дії відповідачів вже призвели до існування судових справ, в яких ухвали про відкриття провадження у справі оскаржувалися понад 10 разів, справи перебувають в провадженні суду вже декілька років при повній неможливості суду першої інстанції провести хоча б одне судове засідання.

Аналогічна ситуація виникає, наприклад, при неодноразовому оскарженні ухвали суду про призначення експертизи в частині зупинення провадження у справі, що унеможливує як власне проведення експертизи так і подальший розгляд справи.

Між тим, застосування такого підходу та не вирішення цієї проблеми на законодавчому рівні суперечить і завданню, і принципам цивільного судочинства, для якого швидкий розгляд справи є суттєвим. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 157 ЦПК України суд розглядає справи протягом розумного строку, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі. Крім того, ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, в свою чергу, забезпечує право на судовий розгляд протягом розумного строку. Згідно з практикою Європейського суду з прав людини критеріями для визначення розумності строку є складність справи (щодо її предмета), поведінка сторін (позивачів та відповідачів), поведінка органів судової влади (а також адміністративних органів, що втрутилися у процес) та важливість предмета спору для зацікавленої особи. Направлення справи до апеляційної інстанції у випадках оскарження ухвал суду першої інстанції виправданим зволіканням вважати не можна, адже до апеляційної інстанції направляється для перегляду ухвала, яка вже перебувала на розгляді апеляційного суду. Єдине, що може зробити апеляційна інстанція в таких випадках, це винести ухвалу про відмову у відкритті апеляційного провадження та повернути справу до суду першої інстанції. Тобто процедура повторного перегляду таких ухвал заздалегідь не може призвести до будь-яких наслідків, крім одного – затягнути розгляд справи. Направлення справи до апеляційної інстанції унеможливить її розгляд не лише у максимально можливий двомісячний термін а й взагалі у будь-які розумні строки.

Правильний і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ в умовах процесуальної недобросовісності стає майже неможливим, оскільки дії такої особи перешкоджають вирішенню цих завдань. При цьому завдання правильного і своєчасного розгляду і вирішення цивільної справи ставиться не перед сторонами процесу, а перед судом. Особи, що беруть участь в справі, не мають прямого юридичного обов'язку сприяти суду в правильному і своєчасному розгляді і вирішенні цивільної справи, проте за ними повинен бути визнаний обов'язок утримуватися від дій, здатних перешкоджати досягненню зазначених завдань.

На цей час можна констатувати відсутність сформованої концепції з питань про протидію

зловживанню суб'єктивними цивільними процесуальними правами.

Наявність даної проблеми визнається як ученими, так і практичними працівниками. На теперішній час суд дуже обмежений в можливостях впливу на недобросовісну поведінку сторони, що дозволяє зацікавленій особі різними способами затягувати розгляд справи, перешкоджати ухваленню несприятливого для себе судового рішення і здійснювати інші протиправні дії у сфері цивільного судочинства.

Проблемні питання зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві досліджувались у працях М.М. Агаркова, В.В. Комарова, Н.О. Чечиної, В.В. Бутнева, М.Й. Штефана, Н.В. Кузнецова, А.Г. Новікова, А.Н. Єрмакова, А.В. Юдіна, М.Л. Гальперіна та інших відомих вчених.

Метою цієї статті є визначення актуальних способів зловживання процесуальними правами у цивільному процесі та пошук дієвих механізмів підвищення ефективності цивільного процесу шляхом протидії зловживанню процесуальними правами.

В цілому практика демонструє насторожене відношення до категорії «зловживання процесуальним правом», що пов'язане в першу чергу з відсутністю концептуальних розробок поняття, суті і ознак зловживання правом в цивільному процесі, а також з відсутністю чітких законодавчих норм про відповідальність за процесуальну недобросовісність. Ситуація, що склалася, відображає загальне відношення до поняття зловживання правом в теорії права і в галузевих науках.

Небезпека зловживання процесуальними правами полягає в тому, що формально дії особи не виходять за межі правового поля, а насправді ними заподіюється шкода інтересам правосуддя і інтересам інших учасників цивільного процесу. Такі дії (бездіяльність) важко довести, і особа, що зловживає правом, може для прикриття своїх протиправних дій використовувати широкий арсенал заходів захисту, що надаються особі, яка сумлінно здійснює свої суб'єктивні права. При цьому особливо прігнічує безпорадність суду, який не може протистояти подібним проявам, а часом і не має правової можливості для такого протистояння.

У науці цивільного процесуального права до цього часу не створено чіткої концепції протидії зловживанням процесуальними правами, що базується на встановленні ознак даної поведінки в діях учасників процесу та їх відповідальності за такі дії. Відсутність такої концепції негативно позначається на ефективності цивільного судочинства в цілому, спричиняє різні негативні явища у вигляді збільшення строків судового розгляду, порушення матеріальних і процесуальних прав учасників процесу.

Частину 3 ст. 27 ЦПК України закріплено загальне положення, згідно з яким особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки. Разом із тим, саме по собі закріплення загальної засади добросовісності в процесуальному законі залишається лише на рівні абстрактного принципу, не одержуючи подальшого розвитку в окремих положеннях даного нормативно-правового акту. ЦПК України не

містить визначення поняття зловживання процесуальними правами як і не закріплює загальних наслідків такого зловживання.

Судовий захист порушення прав і законних інтересів є функцією держави, реалізація якої здійснюється, в тому числі, і за допомогою цивільного процесу. На початковому етапі звернення зацікавленої особи до суду їй не може бути відмовлено в захисті за умови дотримання формальних процесуальних вимог, оскільки в переважній більшості випадків наявність чи відсутність матеріального права на позов, на відміну від процесуального, може бути з'ясована судом лише після розгляду справи по суті.

Вирішення питання про наявність матеріальних передумов звернення до суду на стадії відкриття провадження у справі може свідчити про обмеження у доступі до правосуддя.

Вищевикладене дає підстави для висновку про те, що положення ЦПК України повинні тлумачитися в тому числі й з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, адже ЦПК України, як і будь-який інший процесуальний кодекс, не містить і не може містити відповіді на всі питання, що виникають під час розгляду справи. Крім того, процесуальні кодекси, як і інші закони, розраховані на добросовісне їх використання, тоді як випадки недобросовісної поведінки сторін ними не регулюються. Встановлюючи обов'язок сторін добросовісно користуватися своїми процесуальними правами у ст. 27, ЦПК України не містить будь-яких конкретних механізмів протидії зловживанню процесуальними правами, в тому числі і не визначає можливі дії судді в таких випадках.

У 17 ст. Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року зловживання правом визначається як діяльність або дії, спрямовані на скасування прав і свобод, визнаних у Конвенції, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції [1].

Наслідки подання індивідуальної скарги у Європейський Суд з прав людини при зловживанні правом на подачу скарги передбачені в ст. 35 Конвенції, і полягають у визнанні такої скарги неприйнятною.

Проблема зловживання процесуальними правами з боку учасників цивільних спорів в даний час має особливу значимість у зв'язку з тим, що нерідко особи, які беруть участь у справі, з метою безпідставного отримання необхідного їм рішення суду, затягування процесу або для інших недобросовісних цілей використовують належні їм процесуальні права всупереч з їх дійсним призначенням. Дане явище виступає чинником, що дестабілізує правосуддя і створює істотні перешкоди для ефективного вирішення спорів.

Деякі науковці визначають зловживання процесуальними як нічим не обмежену можливість порушення цивільних справ, а в якості прикладів недобросовісної поведінки вказують на пред'явлення завідомо безпідставних позовів, оскарження судових рішень при повному усвідомленні їх правильності, порушення перед судом безцільних клопотань лише для затягування процесу [2, с. 17-19].

Під зловживанням правом, як матеріальним, так і процесуальним, Європейський Суд з прав

людини у своїй практиці розуміє таке його використання, яке спрямоване на боротьбу із закладенням у ньому ж позитивним регулятивним потенціалом, в тому числі, що суперечить принципу правової визначеності.

На практиці існує велика ймовірність змішування таких категорій як зловживання процесуальним правом і реалізація процесуальних прав. Так, у ряді випадків ЄСПЛ зазначав у своїх рішеннях, що подання суду клопотань про відкладення судових засідань на тривалий термін з причини хвороби сторони, неодноразова зміна заявлених вимог, самі по собі не свідчать про зловживання правами.

Як було зазначено, вітчизняний процесуальний закон не розкриває поняття «зловживання процесуальним правом», на відміну від інших країн, де під зловживанням правом розуміють здійснення цивільних прав виключно з наміром заподіяти шкоду іншій особі, дії в обхід закону, а також інше завідомо несумлінне здійснення цивільних прав [3].

Метою здійснення правосуддя у цивільних справах є захист порушеного або оспорюваного права чи законного інтересу позивача.

Отже, зловживання процесуальними правами, так чи інакше, має бути спрямоване на перешкодження реалізації механізму захисту. При цьому суб'єктами, які можуть зловживати своїми процесуальними правами, можуть бути не тільки особи, які беруть участь у справі, але й інші учасники процесу, оскільки кожен з них наділений процесуальними правами і обов'язками в тій чи іншій мірі, і, як наслідок, може впливати на хід самого провадження. Форми реалізації при цьому можуть полягати у перенесенні судового засідання, безпідставному затягуванні судового процесу, перешкодженні розгляду справи, у тому числі шляхом неподання доказів, або надання неналежних доказів по справі, безпідставному оскарженні судового рішення, а також іншими шляхами, що тягне за собою перешкодження прийняттю законного та обґрунтованого рішення, або його виконанню.

Нерідко зловживання процесуальними правами впливає з невірною розуміння принципів цивільного процесу, таких як принципу змагальності і диспозитивності.

Найчастіше принцип змагальності розкривається через допустимість будь-яких процесуальних прийомів, що приводять до необхідного результату, або будь-якого процесуального поведінки, однак даний принцип має, у першу чергу, забезпечувати реалізацію законних і обґрунтованих інтересів всіх осіб, які беруть участь у справі [4, с. 21].

Науковці вважають, що відсутні будь-які підстави для ототожнення принципу диспозитивності і нічим не обмеженої свободи реалізації процесуальних прав. За своїм значенням принцип диспозитивності не є абсолютним, тому він не може служити виправданням безпідставного здійснення процесуальних прав, не пов'язаних з метою реального захисту прав суб'єкта. Свобода розпорядження процесуальними засобами захисту обмежена, насамперед, вимогами закону та інтересами інших осіб, які можуть постраждати у разі неналежної реалізації процесуальних прав [5, с. 50].

Зловживання процесуальним правом у цивільному процесі також може виникнути у зв'язку з недобросовісними діями осіб, які беруть участь у справі, в суді першої інстанції, починаючи з моменту звернення позивача до суду за захистом потенційно «порушеного» права, а також у зв'язку із безпідставним порушенням проваджень по перевірці судових актів, в тому числі тих, що вже вступили в законну силу, що у свою чергу, суперечить принципу правової визначеності і тягне за собою більш тяжкі наслідки для добросовісної сторони.

Наділяючи учасників процесу різними правами, закріплюючи принципи диспозитивності, змагальності, рівноправності в цивільному процесі, законодавець виходить з імперативного правила недопущення обмеження прав інших осіб.

З урахуванням викладеного, зловживання процесуальними правами можна визначити як дії або бездіяльність учасників процесуальних правовідносин, які спрямовані на реалізацію належних їм процесуальних прав з метою заподіяти майнову або нематеріальну шкоду іншим учасникам процесу, або як діяльність, спрямовану на реалізацію належній такій особі прав всупереч закону.

Визначення дієвих механізмів правового регулювання запобігання зловживанню процесуальними правами призводить до необхідності аналізу такої правової категорії як «фіктивний процес».

«Фіктивний» цивільний процес за своєю суттю є формою зловживання процесуальними правами, особами, які беруть участь у справі, судом, іншими учасниками процесу.

Під «фіктивним процесом» розуміють судовий спір, у якому сторони на підставі попередньої домовленості заявляють перед судом про наявність неіснуючого спору для досягнення своєї, прихованої від суду, мети.

Звернення з позовом до суду для порушення «фіктивного процесу» є однією з форм зловживання правом на позов, так як позивач, заявляючи, за згодою відповідача, про існування порушення його суб'єктивних прав чи законних інтересів, в дійсності не потребує надання йому судового захисту, тобто подає безпідставний позов, зловживаючи своїм правом.

Таким чином, фіктивний цивільний процес це процес, при якому справа порушується без мети захисту прав, або в ході якого особи, які беруть участь у справі, зловживають своїми процесуальними правами без достатніх на те підстав і таке зловживання, як правило, заподіює шкоду особам які не беруть участь у справі.

Фіктивність цивільного процесу може бути виражена як в діях обох сторін, так і за допомогою процесуальних дій однієї особи, яка бере участь у справі, зокрема, може передбачати зловживання правом лише позивача, який направила в суди безліч надуманих позовів, паралізуючи роботу сумлінного відповідача.

Досить відомими є справи про розірвання шлюбу, коли до суду з вимогою про його розірвання та розподіл спільної власності, звертається подружжя, проте насправді чоловік та дружина переслідують мету збереження цього майна від кредиторів, які вимагають виконання боргових зобов'язань одним з подружжя. Таким

чином, судові провадження у справі направлено не на виконання положень закону та реалізацію прав громадян, а на сприяння недобросовісній стороні у справі.

Ще з часів римського приватного процесу проти зловживання процесуальними правами в різних правових системах були випробувані на практиці чотири заходи:

- попереднє посвідчення сторонами своєї сумлінності за допомогою складання присяги;
- покладення судових витрат на винну в недобросовісному веденні справи сторону;
- стягнення з неї збитків, завданих іншої стороною;
- накладення на неї штрафу, заміна його у разі неспроможності, арештом [6].

Визнавши факт зловживання процесуальними правами, суд повинен припинити таку процесуальну діяльність, тим самим, відмовивши в реалізації права недобросовісним шляхом. При цьому необхідно враховувати, що в силу особливої конституційної значущості державних механізмів судового захисту, суду слід відмовляти у реалізації права лише після попередження особи про виявлення в її діях зловживання і постановлення у разі встановлення факту зловживання відповідної мотивованої ухвали, яка може бути оскаржена.

Разом із тим, декларативного закріплення неприпустимості зловживання процесуальними правами явно недостатньо, необхідна ще й дієва реалізація механізму захисту від зловживання.

Висновки. Крім закріплення на законодавчому рівні поняття «зловживання цивільними процесуальними правами», необхідно визначити конкрет-

ний перелік таких зловживань, надавши кожному з них повну характеристику з метою попередження недобросовісної поведінки сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. Необхідно також доповнити цивільне процесуальне законодавство мірами відповідальності за такі зловживання.

Доцільним уявляється внесення змін до ЦПК, що передбачатимуть можливість віднесення судових витрат на особу, яка зловживає своїми процесуальними правами.

Зазначена компенсація являтиме собою міру цивільної процесуальної відповідальності сторони, що недобросовісно заявила необґрунтований позов або систематично протидіяла правильному і своєчасному розгляду справи. Така компенсація має бути віднесена до витрат, пов'язаних з розглядом справи, тобто є одним із видів судових витрат.

Крім того, у процесуальному законодавстві необхідно закріпити таку санкцію майнового характеру за зловживання як штраф. Інститут судових штрафів має забезпечити виконання завдань цивільного судочинства щодо об'єктивного розгляду справ протягом розумного строку.

Щодо такого виду зловживання процесуальними правами як повторне оскарження ухвал, які вже переглядалися в апеляційному порядку, що, очевидно, є недобросовісним використанням стороною свого процесуального права на апеляційне оскарження, пропонується доповнення ст. 293 ЦПК України імперативною заборонаю повторного оскарження ухвал суду першої інстанції, які вже переглядалися в апеляційному порядку, та закріплення права суду першої інстанції своєю ухвалою повертати такі апеляційні скарги.

Список літератури:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // Офіційний вісник України від 16.04.1998. – 1998 р. – № 13 / № 32 від 23.08.2006 / С. 270.
2. Юдин А. В. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; Арбитражный процесс» / А. В. Юдин. – СПб., 2009. – 47 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1345381>.
3. Гражданский кодекс Российской Федерации от 30 ноября 1994 года № 51-ФЗ // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gzkodeks.ru/>
4. Тertyшников В.И. Гражданский процесс: конспект лекций / В. И. Тertyшников. – 2-е издание, исправленное и дополненное. – Х.: Консум, 2002. – 240 с.
5. Власов А.А. Гражданское процессуальное право: учебник / А.А. Власов. – М.: ТК Велби, 2003. – 432 с.
6. Васильковский Е.В. Гражданский процесс. Учебник гражданского процесса. – Москва, 1917 г. // Allpravo.Ru, 2005 г. (§59. Злоупотребление правами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.allpravo.ru/library/doc2472p0/instrum4301/item4360.html>.

Петренко В.С.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
Киевский районный суд города Одессы

ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЕ ПРОЦЕССУАЛЬНЫМИ ПРАВАМИ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация

Статья посвящена определению актуальных способов злоупотребления процессуальными правами в гражданском процессе и поиску действенных механизмов повышения эффективности гражданского процесса путем противодействия злоупотреблению процессуальными правами.

Ключевые слова: процессуальные права, злоупотребление процессуальными правами, гражданский процесс.

Petrenko V.S.

National University «Odessa Law Academy»,
Kyiv District Court, Odessa

ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS IN CIVIL PROCEEDINGS

Summary

The article is devoted to defining the actual ways of abuse of procedural rights in civil proceedings and the search for effective mechanisms of increase of efficiency of civil process by means of counteraction to abuse of procedural rights.

Keywords: procedural law, abuse of procedural rights, the civil process.